

БЕЛЕЖКИ ЗА КЪСНОАНТИЧНА ОГЪРЛИЦА ОТ СБИРКИТЕ НА НАЦИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ

Николай Марков, Елка Пеева

В последвалите редове представяме огърлица, предадена на Националния исторически музей през 2002 г. от митницата при Аерогара-София (Фиг. 1). В инвентарните книги на музея тя е заведена под № 45 362. Тя, заедно с многобройни други исторически ценности, е била намерена при опит за контрабандния ѝ износ от България. Това е причината, поради която местонамирането ѝ и обстоятелствата, при които е била открита са непознати.

Огърлицата е изработена от златна верижка и нанизани на нея заоблени и полирани аметисти, някои от които са фланкирани от малки перли. В долния ѝ край е окачена висулка, оформена като стилизиран “хераклов боздуган”. Закопчалката ѝ се състои от две ажурни кръгли тела, към чиито краища са припоени – към едното масивна кука и съответно – петличка към другото. Теглото на накита в този му вид е 25,04 гр., а дължината му в отворено положение е 43,2 см.

Още от пръв поглед се вижда, че накитът е неестествено асиметричен – от лявата страна на висулката са

нанизани пет аметиста, а от дясната – четири, при което лявата половина на верижката, до външния ръб на закопчалката е с дължина 21,5 см, а дясната е едва –19,2 см (Фиг. 2). Неясният про-

Фиг. 1 Видът, в който огърлицата от сбирките на Националния исторически музей е получена от митницата при Аерогара-София

Фиг. 2 Асиметричността на огърлицата от НИМ се долавя най-добре в отвореното ѝ състояние

изход на огърлицата, която освен това е била изнасяна от страната с очевиден търговска цел, подсилва чувството за някаква съвременна намеса при оформянето ѝ – вероятна компилация. Това налага да разгледаме съставните ѝ елементи един по един.

Както вече казахме, закопчалката (Фиг. 3) е оформена от две кръгли тела – розети, всяко от които е изработено от огънат окръжно четвъртита в сечението ѝ тънка, широко отворена втулка, към чиито външни ръбове са запоени по една назъбена, спираловидно нишка. Така, външните им диаметри достигат до 16,5 мм. Празните кръгли полета във всяка половина от закопчалката са запълнени с по четири радиално разположени, събиращи се към центъра елементи от тънки пластини, огънати до получаване на редуцирани пелтовидни форми (*opus interassile*). Към задната страна на закопчалките са запоени по една сравнително по-широка пластина, издаваща се извън ръбовете им. При едната от тях издаващите се така “езичета” са завити нагоре до получаване на почти еднакви по големина петлички с кръгли отвори, от които едната служи за

Фиг. 3 Закопчалката на огърлицата от НИМ има многобройни паралели с тези от други накити от VI и началото на VII век

“женско” на закопчалката, а другата за начало на верижката. При другата – към външния край на пластината е припоена здрава силно издължена кукичка с обратно завърнат на посоката на кукичката връх. За да бъде закопчалката “сигурна”, този доста издължен връх е прибран с плавна дъга почти до основата на кукичката. Другият издатък на пластината е оформен като петличка, огледална на тази от първата половина на закопчалката. Откъм гърбовете им и двете пластини са декорирани с ясно очертани по две надлъжни ребра, които при петличките, преминават и откъм лицевата страна на накита. Закопчалки с подобно оформление са добре познати от времето на късната античност. Многобройни образци от целия римски свят свидетелстват за изключителната им разпространеност. Този тип закопчалки бил изключително популярен и в ранна Византия, но по това време рамките им се характеризират с по-голямо опростеност, напълно съответстващи на тук описаната. Образците от VI и VII век са толкова многобройни, че едва ли всичките биха могли да бъдат упоменати. Все пак ще споменем закопчалките на две огърлици от VI-VII век, дарени от Пиерпонт Морган през 1917 г. на Метрополитен музея в Ню Йорк (Фиг. 4, а, б), на друга от Баварския Национален музей, отнесена от изследователите ѝ към VII в. (Фиг. 5), на централен елемент от огърлица от Белградския музей, датирана също към VI-VII век (Фиг. 6). Макар и с известни различия, в общи линии те повтарят типа на закопчалката от нашия накит¹.

Фиг. 4 Закопчалките на две от огърлиците от прочутото дарение на Пиерпонт Морган от 1917 г. в Метрополитен музея са твърде близки по оформлението си на закопчалката на огърлицата от НИМ.

Плетката на верижката или по-скоро на сравнително късите верижки (всяка от които е съставена от пет брънки, с изключение на две откъм подългия край на наката 3 в еди-

Фиг. 5 Закопчалката на огърлица от VI-VII век, съхранявана в Баварския музей е оформена в същата модна линия, следвана и от златарите, изработили накита от НИМ

ния случай и 4 в другия), обединени в общия накит чрез по-дълги телчета, е добре позната през римския и ранновизантийския период. Тя е изградена на принципа “брънка в брънка”, като всяка от брънките е оформена като прегънато на две под 180° “8”-видно тяло (Фиг. 7). Телчетата, от които брънките са изработени са с еднакви кръгли сечения и с гладки повърхности. Очевидно те са нарязани от тел, изтеглена на телна дъска. За да не се отварят брънките, връзките на краищата им са запоени; в много случаи са припоени и сближените при огъ-

Фиг. 6 Стилът на розетите, оформящи централния декоративен елемент от огърлица от Белградския музей от VI-VII век е идентичен с този от огърлицата в НИМ

Фиг. 7 Плетката, употребена за изработването на верижките от огърлицата в НИМ е добре позната през римския императорски и ранновизантийския период

ването им в “8”-ца места. Откъм по-дългата страна на накита, най-горната брънка в третата група отгоре надолу, е скъсана и деформирана, но не е възможно да се установи дали това е стара повреда или е дело на съвременна неумела репарация.

Връзката между отделните верижки е осъществена чрез захващането им към краища на телчетата, завити до получаване на затворени халкички с приблизително кръгли отвори; дължините на телчетата варират от 18 до 31 мм. На тези телчета са нанизани споменатите по-горе аметисти и перли. Тези телчета са също теглени на телна дъска, но са оформени в отвор с малко по-голям размер от този на брънките на верижките. По краищата на някои от тях, както и по цялата дължина на едната се забелязват надлъжни, слаби спираловидни набраздявания, които са вероятни следи от посукване на материала при тегленето му. При някои халкички краищата са затворени чрез долепянето им до срещуположните краища на телчетата, докато при други затварянето е извършено чрез огъване в спирала. Нито една от тях не е припоена.

Висулката, оформена като стилизиран “хераклов боздуган” е добре позната, като накитен елемент или като самостоятелен накит-амулет, популярен от елинистичния период чак до края на IV век². Особено разпространение тези висулки имали през II и III век.

Висулката от нашия накит е изработена от тънък лист злато (чиито ръбове са съединени надлъжно), като осмостенно, издължено кухо пира-

мидално тяло, по чиято дължина са припоени напречно тънки рингчета от слабо осукани телчици (Фиг. 7). През него е промушена по-дебела златна тел с квадратно сечение, която в горния си по-дебел край е изкована до получаване на сравнително тънка пластина, оформяща петлица. Долният край на телчицата завършва с “възелче”, което придържа черна “перла”, изработена вероятно от гагат. Цялата височина на висулката е 34,5 мм. Тази висулка има добри паралели с подобни елементи от някои накити, датирани към III-IV век³. При разглеждане с микроскоп, в горния ѝ край се забелязват ясно скорошни следи от прищипване на петлицата, както и капки от съвременен припой⁴. Освен това, тя е прихваната към огърлието за телчица сходна с тези, върху които са нанизани аметистите и перлите, като за целта телчицата е била само леко огъната.

Както е характерно за ювелирните камъни от епохата и тези, употребени за декорирането на представяната тук огърлица са само заоблени и полирани до блясък. Надлъжно през всеки един от тях е пробит отвор с малък диаметър, който е разрешил те да бъдат нанизани на споменатите по-горе златни телчета. Но докато седем от камъчетата се характеризират с наситения си специфичен за аметиста виолетов цвят, други две са по-бледи –на едно-то цветът е дори подчертано синкав. Възможно е тези отлики в цветовете на камъчетата, да са свидетелство за една ранна, почти съвременна на нашата репарация, тъй като обичайно, при изработката на накитите от това

време била търсена съзнателно еднаквостта на повтарящите се елементи. Такава, макар и приблизителна еднаквост се забелязва например при перлите, които фланкират някои от аметистите.

След кратките бележки по отделните детайли на накита ще се върнем обратно към цялото. Както отбелязахме вече, вида, в който огърлицата е достигнала до музея впечатлява дори при пръв поглед с асиметричността си. Освен това, прегледът на всички познати ни, конструирани по подобен начин и от подобни елементи накити от времето на късната античност и ранното средновековие, подсказва, че конструкцията на нашата огърлица се е основавала на повторемостта на еднакви елементи –полираните аметисти. Към долния край на огърлицата аметистите са били фланкирани с перли, а в горните два края, ако се съди по липсата на място върху телчетата, такива не е имало. При това, разминаването във времето на производство на огърлицата, която със сигурност се отнася към добре позната група от подобни огърлици, всичките от края на VI и началото на VII век⁵ и висулката, оформена като стилизиран “хераклов боздуган”, която не прехвърля границите на IV век, навежда на мисълта, че видът, в който накитът е достигнал до музея не е първоначалния. Установените следи от съвременна репарация в горния край на висулката още повече убеждават в това, че тя е допълнително прибавена от наш съвременник –вероятно нелегално действащ “реставратор”. Изглежда, аметистът, който първоначално е бил

нанизан на телчицата, при намирането на огърлицата е липсвал или е бил силно повреден, което е наложило празното място да бъде допълнено, за да му бъде придаден по-приемлив “търговски” вид. За съжаление не е възможно да се отговори и на въпроса за броя на камъчетата, оформящи накита в първоначалния му вид, но най-вероятно ни се струва предположението те да са били единадесет (5, фланкирани от перли и 3+3 без перли), тъй като само при това положение той би бил симетричен.

На въпроса за мястото на производство на огърлицата е невъзможно да се отговори категорично. Все пак, предположенията, че някои от подобните ѝ образци са били изработени в златарските работилници на Константинопол⁶ и близостта на българските земи, от които тя произлиза до този най-голям имперски златарски център, дава допълнителна тежест на хипотезата, че тя също би могла да бъде част от тяхната продукция.

Златото и аметистите, от които е изработена огърлицата са традиционни материали, включени и в многобройни други накити от епохата. Изглежда, че честата повторемост на тази комбинация при изработката им не е случайна. Вероятно, освен чисто декоративни цели, с подборката тъкмо на тези материали било търсено и някакво друго, най-вероятно магично-апотропейно въздействие, което превръщало тези накити и в своеобразни амулети.

За символната стойност на златото е писано твърде много, за да се спиране на нея⁷. По-любопитна е ролята

на аметистите и очакваното от тях въздействие. Още от древността се вярвало, че този камък предпазвал от пиянство (откъдето впрочем произлязло и името му), а ако върху него бѣдели гравирани имената на Слънцето или на Луната и бѣдел окачен на врата с перца от лястовичка или с косми от павиан той се превръщал в амулет, който предпазвал от уроки. Вярвало се още, че аметистите осигурявали и благоприятен прием от владетелите⁸. Изглежда, че представите за чудодейната мощ на този камък останали непроменени през вековете, защото в началото на XI век Михаил Псел ще смята, че той предпазвал от главобо-

лие и от последиците от пиянството⁹, а чак в далечната 1720 г. богословът Конрад Мел от Херсфелде ще запише: "...аметистът правел угоден [носеция го] на големите господари..."¹⁰ Тези предполагаеми достойнства на аметиста, както впрочем и несъмнено високата цена на накита, подсказват, че носещият и нашата огърлица е принадлежал към онази социална прослойка в ранно-византийското общество, чиито членове влизали както в общение с управителите на империята, така и могли да участват в организираните от тях пищни гуляи, на които не винаги било безопасно да се напиеш.

БЕЛЕЖКИ

- 1 За други аналози на този тип закопчалки през ранно-византийския период виж посочванията у Поповић, Ив. –Касноантички и рановизантијски накит от злата у Народном музеју у Београду. Београд. 2001, с. 136.
- 2 Noll, R. –Zwei römerzeitliche Grabfunde aus Rumänien in der Wiener Antikensammlung. In: Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz. Bd. 31. 1984, SS. 435-454. (прецитираме по Johns C. –The Jewellery of Roman Britain. University College London. 1996, p. 129).
- 3 Виж напр. у Поповић, Ив. –Касноантички и рановизантијски накит от злата у Народном музеју у Београду. Београд. 2001, с. 128, както и цитираната там литература на с. 39.
- 4 Микроскопското наблюдение е извършено от колежката ни Светла Цанева, на която тук най-горещо благодарим.
- 5 Виж напр. двете огърлици от сбирките на Дъмбъртън Оукс у Marvin Ross – Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Vol. 2: Jewelry, enamels, and art of the Migration Period. Washington, D.C. 20052, Pl.pl. VIII, XCIV; споменатите огърлици от Метрополитен музея (витрина V01 в централната част на експозицията на партера); огърлицата от съкровището от Лабуса, съхранявано в Департамента по древностите на Кипър.
- 6 Виж напр. у Marvin Ross –Opus cit., p. 7, 135.
- 7 Тук ще споменем само интересната работа на Аверинцев, С.С. –Золото в системе символов ранневизантийской культуры. В: Византия. Южные славяне и древняя Русь. Западная Европа. Москва. 1973, с. 43-52.
- 8 Histoire Naturelle de Pline. T. II. Paris. 1877, p. 557.
- 9 Св. Хилдегард – Лечебната сила на скъпоценните камъни. С. 1993, с. 24.
- 10 Пак там, с. 43.

NOTES ON A LATE ANTIQUE NECKLACE FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY

Nikolay Markov, Elka Peeva

Summary

The necklace, subject of this work, was delivered by the Sofia airport customs agency to the National Museum of History in 2002. It was registered in its inventory under inv. n. 45 362. Where the necklace was found and what the circumstances of its finding were – these questions remain unanswered.

The adornment is made from a gold chain of strung-up rounded and polished amethysts, some flanked by small pearls. A stylized “Hercules’ club” pendant is attached to the lowest end of the chain. The necklace fastener consists of two round, openwork no-hole balls – to the one a massive hook and to the other a small loop was soldered. The adornment weighs 25, 04 g; its length is 43, 2 cm in opened-up position.

The asymmetry of the adornment and the asynchrony of its composite elements – the “Hercules’ club” pendant dates back not later than the 4th century, while the chain with the strung amethysts refers to the 6th century – allow the conclusion that this was not the original appearance of the necklace – the more so that the traces of contemporary repair attempts convinced the authors that the pendant was a modern replacement of a missing amethyst, the final target of the operation being a better “commercial look” of the necklace.

It is also suggested that the discussed necklace like many other analogical adornments, must have been produced in a Constantinopolitan goldsmith’s workshop. The symbolic value of the amethysts both as a protective tool against hard drinking and as an instrument of securing the benevolence of the rulers has also been discussed and stressed on in the present paper.